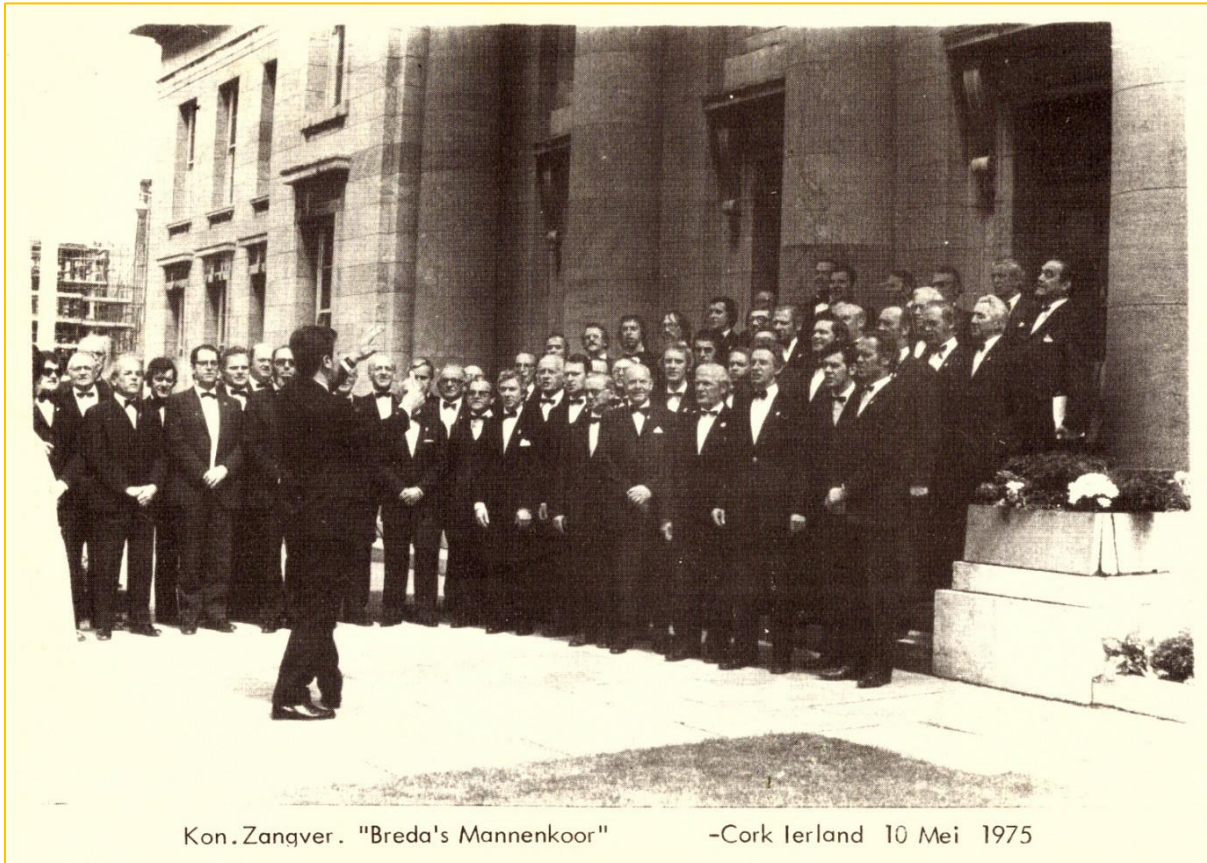

17

KLOKGELUI EN KANONGEBULDER

BM voor het stadhuis van Cork tijdens een live TV-opname | De reis naar Cork was de eerste per vliegtuig in de BM-historie

In de loop van haar historie heeft BM heel memorabele meerdaagse concertreizen en reisjes naar het buitenland gemaakt. De eerste keer dat de grens werd overgestoken was in september 1869 met Turnhout als bestemming. Het betrof een tweedaags tegenbezoek aan deze Belgische stad nadat de Turnhoutse Liedertafel L'Echo de la Campine in het jaar daarvoor in Breda te gast was. Uit de kronieken weten we dat onze Kempische zangbroeders in mei 1868 vorstelijk op het station werden verwelkomd en in optocht naar 'Het Gouden Kruis' aan de Veemarktstraat geleid (zie bij hoofdstuk 13 onder 'Het Gouden Kruis'). De Koninklijke Muziek-Vereeniging Vlijt & Volharding (zie bij hfd. 8 onder 'Van Vlijt & Volharding tot Amor Musae') marcheerde voor de stoet uit en langs de route stonden duizenden nieuwsgierige Bredanaars. Verder is bekend gebleven dat er "in het Lokaal der Vereeniging" erewijn werd ge-

schonken en dat BM "des avonds te 8 uren" een 'Heeren-Concert' (zie bij hfd. 9 | BM, mannen-onder-elkaar') werd gegeven waarbij onder meer 'An die Freude' van Max Greger op het programma stond. Tijdens het tegenbezoek viel BM eveneens een vorstelijk onthaal ten deel. Maar wat heet, eveneens. Een welkom met klokgelui en kanongebulder, een uitgelopen bevolking aan het station, een ontvangst ten stadhuize, een toespraak van de burgemeester en een welvoorziene maaltijd. Het 'verbroederingsfeest' na afloop van het allereerste, druk bezochte, buitenlandoptreden zal ongetwijfeld tot in de kleine uurtjes geduurd hebben. En ongetwijfeld zal deze eerste tweedaagse koorreis, inclusief de stoomtreinreis en een hotelovernachting voor de 19^e eeuwse 'werkende leden' ook een heel bijzondere ervaring zijn geweest.

Voor de opkomst van ‘het toerisme’ in pakweg de jaren vijftig van de vorige eeuw waren buitenlandreizen in zijn algemeenheid best wel bijzonder natuurlijk. Veel overleveringen uit de tijd van voor de Tweede Wereldoorlog zijn er dus niet. Een opvallende uitzondering is een 4 A4'tjes groot verslag door ene A.S. van een tweedaagse trip naar Gent en Brussel in 1923. De beschrijving is één grote getuigenis van de mannen-onder-elkaar sfeer als ‘natte’ voedingsbodem voor het ontstaan en de groei en bloei van profane mannenkoren in de 19e en vroege 20e eeuw. Kortom: *Flauwe kerels, we gaan nou toch nog niet naar bed?*

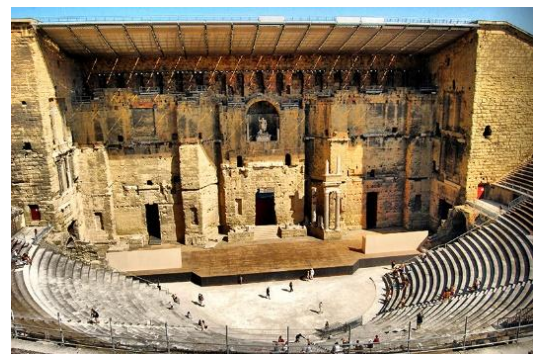
Vlnr. 1866 – Turnhout | 1923 Gent/Brussel | 1957 - Bad Godesberg

De vierdaagse reis naar Düsseldorf in 1927 ter gelegenheid van 25 jaar presidentschap van Franz Smits (waarbij BM in de Städtliche Tonhalle aldaar grote indruk maakte op zo'n 2500 toehoorders met de uitvoering van het Pilgerchor van Richard Wagner) passeerde reeds de revue in hoofdstuk 3 onder '1904 | Kunstenaar bij de gratie Gods'. Daarna zou het maar liefst 30 jaar duren alvorens de grens weer werd overgestoken en wel tot mei 1957. BM toog toen met ca. 90 man in twee bussen naar Duitsland voor een 'Festveranstaltung' in

de stadshal van Bad Godesberg. En iedereen mocht dat weten, want het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP) kreeg destijds van bestuurswege het verzoek *een bericht dienaangaande via een telexbericht door te geven aan de Nederlandse en buitenlandse pers, alsmede aan het radio- en televisienieuws*. Niet bekend is of het ANP dit verzoek heeft ingewilligd, maar 'Bad Godesberg' vormde in elk geval wel het begin van een kleine reeks *bijzondere reizen naar Tsjechië, Zwitserland en Duitsland* in de periode 1957-1981

Opmerking: Over een bijzonder optreden in 1964 voor circa 8000 aanwezigen in het Romeinse 'Théâtre Antique d'Orange' schreven we in hoofdstuk 1 onder 'BM en de Unie van Oranjesteden'. Waar dat te pas of beter te pas kwam, beschreven we ook reeds enkele zeer bijzondere buitenlandreizen en wel die naar Rome op uitnodiging van bisschop Muskens in 2002 en die naar Wroclaw in 2005 bij wijze van 'cultureel cadeau' aan deze zusterstad van Breda (zie respectievelijk bij hfd. 15 onder 'Over Tiny Muskens en een reis naar Rome' en bij hfd. 14 onder 'Wroclaw, een mijlpaal in de BM-historie'). En ook de concertreizen naar Rothenburg ob der Tauber in 2008 en die naar Bitburg in 2013 passeerden reeds eerder de revue (zie hiervoor resp. bij hfd. 15 onder 'Van een oude naar een nieuwe traditie' en bij hfd. 11 onder 'De wedergeboorte van het openluchtconcert').

1964 – 'Théâtre Antique d'Orange'

Vanaf 1965 kan gesproken worden van een traditie om de *buitenlandreizen in lustrumjaren* te organiseren. We sommen op: 1965 - Wieze, 1970('72) - Dillenburg*, 1975 - Cork, 1980 - X, 1985 - X, 1990 - Parijs, 1995 - Praag, 2000 - Wroclaw, 2005 - Vilnius, 2010 - Barcelona, 2015 - Dresden. In 1980 was het de bedoeling om in september van dat jaar deel te nemen aan het vermaarde (nog altijd bestaande) internationale korenfestival in Barcelona. De inschrijving was de deur al uit, maar te elfder ure werd toch afgezien van deelname vanwege de hoge reis- en verblijfskosten. | * Noot: De tot 1972 uitgestelde reis kwam aan bod in hfd. 1 onder 'De Unie van Oranjesteden' - Dillenburg.

Ook in 1985 werd om financiële redenen afgezien van een (per 'definitie') dure concertreis, want: *Inmiddels staat de vereniging voor het probleem hoe ca. honderdduizend gulden bijeen te krijgen, die nodig zijn voor dringende reparaties aan eigen behuizing, de aanschaf van een piano alsmede de betaling van de bestelde concertkleding* (citaat uit: '125 jaar KZBM'). Het financiële rampjaar werd op

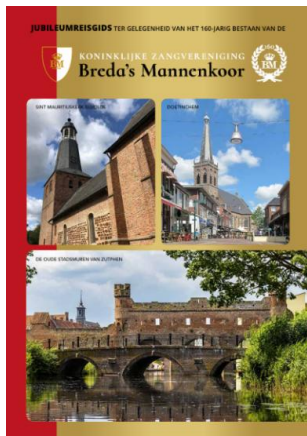
1 oktober 1984 ingeleid met het vrij plotse opzeggen van de huur van Haven 7 door dansschoolhouder Leo Tiggelman. Hij vertrok met zijn (destijds door BM te gebruiken) piano en deel van de inventaris (zie bij hfd. 5 onder 'Tango's en tapas'). Met die "dringend noodzakelijke reparaties" was destijds zo'n 100.000 gulden gemoeid.

Het lustrumjaar 2020 kan vanwege de wereldwijde coronapandemie destijds ook als een rampjaar worden bestempeld. Alle kooractiviteiten lagen toen immers stil. Daarmee viel ook een voorgenomen reis naar Verona met een mogelijk optreden in het antieke Romeinse amfiteater uit ca. 30 na Chr. in het water.

Het aloude Latijnse gezegde 'tempora mutantur et nos mutamur in illis' (ofwel 'de tijden veranderen en wij veranderen met hen') haalden we al eens eerder aan. Binnen dit reiskader veranderde in de loop der tijden bijvoorbeeld 'het vervoer', was sprake van 'een cultuuromslag in drie bedrijven' (zie betreffende sub

thema in hfd. 9), werd het reisfonds* afgeschaft, 'de oude reiscommissie' opgeofferd en werden de 'bonte avonden' van lieverlee een stuk minder bont. Publiekelijke muzikale uitbarstingen op straten

en pleinen, of uitbundige zangersfeesten (zoals bijvoorbeeld beschreven in hfd. 6) zijn 'anno nu' onvoorstelbaar. We hebben het m.a.w. over het 'vergrijzingsprobleem' dat reeds menig gerenommeerd mannenkoor (waaronder bijvoorbeeld Rotte's Mannenkoor anno 1854) de kop heeft gekost. In samenhang met deze problematiek was de lustrumreis in 2025 'dus' 'om de hoek' in de Achterhoek, want: *Deze reis moet een feestje worden voor iedereen. Daarom heeft de reiscommissie ervoor gekozen om in Nederland te blijven zodat de meeste zangers fysiek in staat zijn mee te gaan* (Citaat uit de inleiding van de Jubileumreisgids t.g.v. het 160-jarig bestaan van BM).

Bij de afbeeldingen:

Omslag van de door Chris Knook samengestelde reisgids | Nico Collette als kruisridder tijdens 'de bonte avond' van de reis naar Vilnius in Litouwen | BM tijdens een openlucht-optreden op de trappen van het *Palais im grossen Garten* in Dresden tijdens de concertreis naar Duitsland t.g.v. het 150-jarig bestaan van BM. Deze vooralsnog laatste (en wie weet ook allerlaatste) meerdaagse buitenlandreis in de BM-historie werd georganiseerd door een ad-hoc commissie. Dit nadat 'de oude reiscommissie' (zie elders), na een koorreis naar Luxemburg in 2012 conform nieuwe bestuurlijke richtlijnen, zonder veel omhaal werd bedankt voor haar jarenlange inzet.

Foto: Gerda Prins

* Noot: *Het reisfonds*, een aanvankelijk verplicht spaarsysteem om d.m.v. een maandelijkse inleg de kosten voor deelname aan buitenlandreizen op voorhand te voldoen, werd in november 1958 in het leven geroepen en in 1992 (bij gebrek aan vrijwillige belangstelling) opgeheven.

Flauwe kerels, we gaan nou toch nog niet naar bed?

Hoezeer de tijden en de mentaliteit van de hedendaagse ‘bedaagde’ BM-zanger zijn veranderd, kan zonneklaar worden verduidelijkt aan de hand van een bloemrijk verslag van een tweedaagse koorreis naar België. De inleidende alinea ervan luidt als volgt:

Het was voor zangers en belangstellenden van B.M. vroeg dag op dien gedenkwaardigen 22en Juli 1923, toen het grootsche plan ten uitvoer zou worden gebracht, dat de vereeniging de eerste maal na de oorlogsjaren en daarop volgenden halven-vredestijd buiten de grenzen van ons land voerde.

De Koninklijke Nederlandse Schouwburg anno 1897 | Foto: VisitGent

De bestemming was de ‘Koninklijke Nederlandse Schouwburg’ aan het Sint-Baafsplein van de Middeleeuwse stad Gent om aldaar deel te nemen aan een zonetoernooi. ‘Vroeg dag’ betekende voor circa 165 zangers om omstreeks 6.15 uur op het Stationsplein verzamelen voor het registreren der aanwezigen en het uitdeelen der kaartjes. Om klokslag 6.40 klonk het vertreksein en was B.M. “en route” voor een eindeloos durende reis, want: *Inmiddels was het ruim drie uur geworden, vóór dat het koor met ontplooid vaandel zich op weg bevond naar den schouwburg, alwaar het tournooi reeds in vollen gang was.*

Vlotjes van Breda (via Brussel) naar Gent ‘stomen’ was er dus niet bij in die tijd, want veel tijd ging verloren met *rangeeren* in Roosendaal; *pas- en douaneformaliteiten* te Esschen; *overstappen in niet gereserveerde rijtuigen* in Antwerpen (waar het een algemeen “*sauve qui peut*” [werd] om een plaatsje te bemachtigen in de zeer drukke wagons!) en tenslotte, na een uur pauze in Brussel, in een *sukkelgangetje* het traject Brussel-Gent af te leggen.

Stoomtrein uit de twintiger jaren van de vorige eeuw
Foto: Spoorwegmuseum/Niels Karsdorp | Noot: Tot Antwerpen zaten de zangers in gereserveerde coupés en wat het traject verder betrof, was het “*sauve qui peut*” om een plaatsje te bemachtigen

Uit het verslag blijkt nergens dat het humeur van de mannen-onder-elkaar ernstig te lijden had onder de gegeven omstandigheden. We citeren om te beginnen:

In Roosendaal werden tijdens het rangeeren de buffetten bestormd; men zag het eerste biertje, ja, men mompelde, dat er reeds eenige glaasjes met Schiedamsch product waren verorberd, uit gerechtvaardigden vrees wellicht ze straks niet meer te kunnen verkrijgen (). Hoe het zij – vóór het instappen werden de eerste gezamenlijke tonen der zangers gehoord en robuust werd een of ander slotkoor aangeheven om de stemmen “los te maken”. Als men dat hoort, dan krijgt men den indruk, dat men met Mannenkoor uit is en dat beteekent: het vereenigen van het nuttige met het aangename, van kunst met plezier.

Pakweg omstreeks 8.00 uur ‘s morgens werd er met andere woorden dus al op de éérste halte na Breda begonnen met het verenigen van ‘kunst en plezier’, zeg maar. Afspraken rondom ‘niet drinken’ vóór een concert bestonden kennelijk niet. Sterker nog, tijdens het uur oponthoud in Brussel (van 11.00 tot 12.00 uur) was het president Franz Smits van Waesberghe zelve die (als een slager die

zijn eigen vlees keurt) klaagde over de kwaliteit van het bier. Maar niet lang getreurd, want *de (volgens den President) beste kelen ter wereld moesten worden gesmeerd en “zangvaardig” gemaakt met een hunner minderwaardig product der Belgische brouwerijen.* Pikant detail uit het verslag: *Menigeen had ondertusschen de kans schoon gezien om even een slippertje te maken in*

de stad. Enfin, een lang verhaal kort: Om 12 uur werd de reis vervolgd en ging het *in een sukkel-gangetje Gentwaarts*. Daar aangekomen begaven de zangers zich eerst in gereserveerde tramwagons naar den Gentschen gasthof Chateau Rouge.

Aldaar werd ons na lang wachten een keurig en geurig maal geserveerd, al kostte het heel wat moeite om de rammelende magen en smachtende kelen te vullen en te smeren!

Al met al werd het dus ruim 15.00 uur alvorens het koor in een optocht van zo'n 165 zangers (!) in de schouwburg arriveerde, alwaar het toernooi dus al *in vollen gang* was. Maar ondanks de lange reis, het vullen der magen en het smeren der kelen kwam, zag en overwon BM. In de lyrische bewoordingen van de ooggetuige:

Om goed half vier betrad Breda het podium. De directeur werd met levendig handgeklap begroet, het vaandel had ieders bewondering. Onvergelijkelijk mooi klonk het "Requiem". Zij, die het werk kenden, werden ontroerd door dezen gevoeligen mannezing: men kreeg een rilling als de pianissimo's door het machtige koor werden verklankt. Zoals Mannenkoor in Gent zong, zoo zong het op z'n best! Ook "Zegepraal" werd met elan en enthousiasme gezongen en de donderende ovaties, die bij de laatste maten reeds uitbarstten, bewezen duidelijk, hoe fraai er gezongen was en hoe waardig Breda zijn naam had hooggehouden. De vaandeldrager moest zijn banier meermaals buigen voor het opgetogen publiek! Toen – tusschen

4 en 6 – toen was Gent Gent niet meer! Er was een andere ziel gevaren in de grijze, eerbiedwaardige stad. De ziel van Breda danste, loeide en stoeide door de anders zoo stille straten en Hollandsche vitaliteit voerde die uren den boventoon in de Vlaamsche hoofdstad! () Omstreeks kwart voor zes kwamen de tramrijtuigen weer voorgereden en weldra klonk langs de typische gewelven van het moderne Gentsche station het afscheidslied der Hollanders. Nog hoor ik het "Gloire a Dieu" in al zijn frischheid en breedte resoneren van de steenen wanden! Een propvolle trein bracht ons weder naar Brussel, alwaar het gezelschap zich oploste en eenieder zijn weg wel gevonden zal hebben tot het maken van "passend plezier".

Het Gentsche station Saint-Pierre. Het station was destijds inderdaad heel modern, want werd op 1 juni 1923 geopend. De kaarsrechte spoorverbinding tussen Gent en Brussel staat te boek als de eerst 'hoge snelheidslijn' ter wereld | Het afscheidslied *Gloire de Dieu* is een werk van Willem Robert, de vader van toenmalig dirigent Willem Robert jr.

Op dag 2 stond om 10 uur *een lange rij sierlijke wagens* klaar voor een rijtoer door de stad. Allereerst werd een krans gelegd bij het graf van de onbekende soldaat. Daarna *ging het in kalmen paardengang langs Brussels meest markante punten: via het statige Koninklijke Paleis, over de*

breede avenues, door het prachtige bois. De rijtoer eindigde bij het bekenden "manneken". Vanaf daar *ging ieder zijns weegs om "den tijd te gebruiken tot bezichtiging van verschillende bezienswaardigheden", zoals de officieele programterm luidde.* Volgens de verslaggever waren dat echter met name *de groote café's der boulevards.* Dat er tijdens het 'pintelieren' *onder leiding van een geïmproviseerde directeur* nog volop gezongen werd, behoeft geen betoog. In het verslag is sprake van een gelegenheidsdirigent die ("zonder vragen of blaam") *met zijn wandelstok de luchten kliefde op den maat van den zang* en van *stormachtige toejuichingen der veele hoorders.*

Het bekenden "manneken"

23 juli 1923 | BM bij het Graf van de Onbekende Soldaat | Na de kranslegging door de president en na afloop van de noodzakelijke camera- en bioscoopopnamen zong het koor de Belgische nationale volks-hymne. () Deze daad van piëteit ontroerde vele omstanders en werd op hoogen prijs gesteld. Gezongen werd bovendien het fraaie nummer "L'âme du soldat est immortelle", schitterende muziek en een al even schitterende tekst! Maar: Spoedig was de plechtigheid ten einde en even snel was de ernstige plooi om vele zangersgezichten vertrokken om plaats te maaken voor een zorgeloze, blijde, Zondagsche gelaats-uitdrukking, die voor de Maandagsche Brusselaars zoveel betekende als: wij zijn uit, we hebben lol!

Noot: *L'âme du soldat est immortelle* werd geschreven de Franse componist Raoul de Montalent (1856-1939); het eerder genoemde *Requiem* door Theodoor Verheij (1848-1929) en *Zegepraal* door Ludwig Brands Buijs (zie bij hfd. 6 onder *Een uitstapje met Ludwig Felix Brands Buijs*).

Bijzondere reizen naar Tsjechië, Zwitserland en Duitsland

Vanzelfsprekend zijn alle buitenlandse koorreizen om de een of andere reden als 'bijzonder' te bestempelen. Het bijzondere aan de onderstaande reizen is dat ze om te beginnen niet aan een lustrumjaar zijn gebonden. En verder o.m. dat de vier beschreven Duitslandreizen alle op uitnodiging vanuit de gelederen van de Duits Zangersbond zijn ondernomen; dat Zwitserland als reisbestemming uniek is in onze koorgeschiedenis en voor de zangers van toen een unieke belevenis moet zijn geweest. En wat Most betreft in het jaar van 'de Praagse Lente', dat BM het eerste Nederlandse mannenkoor is geweest dat achter 'het IJzeren Gordijn' heeft opgetreden.

1957 | Bad Godesberg

Of het ANP de koorreis van BM naar Bad Godesberg zoals gewenst aan de grote klok heeft gehangen, is dus niet zeker. Wel zeker is dat het koor op eervolle uitnodiging van de 'Sangkreis Bonn', een afdeling van de 'Deutscher Sänger-Bund', is afgereisd naar het voormalige kuuroord Bad Godesberg om op zondag 2 mei 1957 deel te nemen aan een feestelijk evenement *in der Stadthalle*. Het avond-concert in de uitverkochte stadshal werd o.a. bijgewoond door toenmalig Nederlands Ambassadeur baron Willem Carel Adrien van Boetzelaer, de burgemeester van Bonn - Bad Godesberg en tal van andere plaatselijke autoriteiten. De medewerkende, in Beethovens werk gespecialiseerde 'romantische' pianiste op die avond was overigens ook niet de eerste de beste.

 <p>Deutscher Sänger-Bund e.V. SANGERSKREIS BONN-STADT UND-LAND</p>
<p>Sonntag, 12. Mai 1957</p> <p>Festveranstaltung in der Stadthalle Bad Godesberg</p> <p>14.30-17.30 Uhr-Freundschaftssingen 18.00-18.30 Uhr-Öffentliche Kundgebung 20.00-21.30 Uhr-Abendkonzert</p> <p>Mitwirkende: Frau Professor ELLY NEY Koninklijke Zangvereniging „BREDAS MANNENKOOR“ Chöre des Sängerkreises Bonn-Stadt und-Land</p> <p>Bei dem Freundschaftssingen und der Kundgebung Eintritt frei Für das Abendkonzert 1.00 DM Unkostenbeitrag</p> <p><small>Kartensverkauf: Zigarenhaus E. Palm Bad Godesberg, Koblenzer-Strasse 11 a</small></p>

Raamaffiche v/h evenement

Elly Ney (1882-1968)

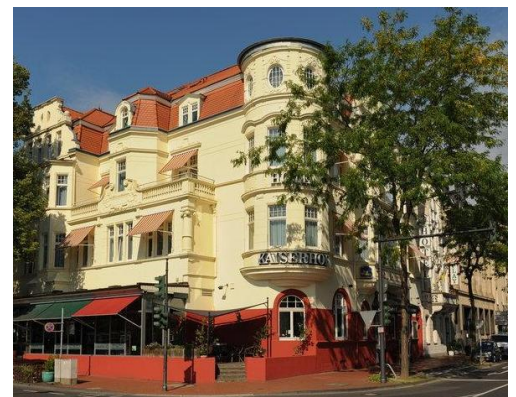
Uniek aan het BM-programma was de *Erstaufführung* van *Der fluchende Bischof* van Jan Mul (zie hfd. 7 onder 'Aan BM opgedragen of in opdracht geschreven' bij '1965 | De Kwink'). *Getuige het minuten aanhoudende applaus van het publiek, was het concert een groot succes* (citaat uit '125 jaar KZBM').

Foto: Nicolas von Kospoth
De destijds supermoderne, aan de rand van het Kurpark gelegen, *Stadtshalle* werd in 1955 gebouwd.

Van succes getuigt ook het volgende citaat uit een toenmalige editie van de 'General-Anzeiger Bonn': *Het Nederlands Koor onder leiding van Louis Suijkerbuijk bood een rijk en gevarieerd repertoire dat de uitstekende vocale training en vocale discipline van het koor bewees. Het is moeilijk te zeggen op welk gebied de bijzondere capaciteiten van dit koor liggen: de strenge à-capella-bewegingen uit de hoogtijdagen van de sacrale koorzang werden uitstekend gereproduceerd (). Maar het koor deed ook recht aan het impressionistische werk van Claude Debussy* | Noot: Het impressionistische werk van Debussy (1862-1918) betrof het in 1951 door Wim de Rooij geïntroduceerde *Fleur des blés* in een mannenkoorzetting. In oorsprong schreef Debussy het werk in 1881 voor solostem en piano. 'Der fluchende Bischof' dateert uit 1952 en het betreft een ballade voor mannenkoor, bariton-solo en piano. Het werd in 1957 door Louis Suijkerbuijk geïntroduceerd en betrof toen dus een zeer eigentijds werk. Over de betekenis van beide BM-dirigenten m.b.t. het definitieve afscheid van de 19e eeuw wat het repertoire betreft, zie o.m. bij hfd. 4 onder 'Zo vader, zo zoon' en bij hfd. 7 onder 'Aan BM opgedragen of in opdracht geschreven' bij *Mysteria*.

Behalve de première van Jan Muls 'vloekende bisschop', was er in 1947 sprake van nóg een noviteit. Voor het eerst in haar geschiedenis reisde BM namelijk *per bus* naar haar bestemming. Die bestemming was om te beginnen het nog altijd bestaande (volledig gerenoveerde) Jugendstil *Hotel Kaiserhof*. Dat betekende vroeg uit de veren, want *na bijwoning van de verplichte zondagsmis* (te weten de zgn. 'vissersmis' in de kapel van het voormalige kapucijnenklooster aan de Schorsmolenstraat) *vertrekt men om 8.15 uur in twee bussen vanaf de Grote Markt* (zie ook hfd. 2 onder 'Katholieke wortels').

Bij de afbeeldingen: Een *BraBenA* bus waarmee de zangers destijds werden vervoerd. *BraBenA* werd in 1950 opgericht als de toerafdeling van de BBA (Brabantsche Buurtspoorwegen en Autodiensten d.d. 1934) en 1969 opgeheven | BM-staatsiefoto voor *Hotel Kaiserhof* anno 'toen' | *Hotel Kaiserhof* anno 'nu' | PS. Zoals reeds in hfd. 2 aangehaald, volgden na een vroeg geserveerd diner een officiële begroeting om 18.00 uur, het concert (van 20.00 tot 21.30 uur) en een *tot in de kleine uurtjes durend Bredaas-Duits verbroederingsfeest, waaronder wederzijds geschenken worden aangeboden*. En de volgende dag werd er nog, alvorens weer op huis werd aangekoerst, een uitgebreide rondrit door het Rijnland gemaakt.

1959 | Engelberg en Luzern

De ca. 90 mannen die *in de nacht van 30 juni op 1 juli 1959 om 4.30 uur* in twee Brabena-bussen stapten, moeten de reis naar Zwitserland als een opwindend jongensschoolreisje hebben ervaren. De heenreis ging via Brussel, Namen, Bastogne, Luxemburg en Metz naar Nancy, waar werd geluncht. Na het eten verder door de schilderachtige Vogezen over Mulhouse naar Basel alwaar werd overnacht. Dag 2 was een druk bezette met om te beginnen radio-opnamen in studio Beromünster (zie bij hfd. 14 onder 'Van Hilversumsche Draadomroep tot Vanthilt on Tour). Op doorreis naar de eindbestemming, het bergdorp Engelberg, vond vervolgens een officiële ontvangst plaats op het stadhuis van Luzern. En 's avonds diende er zo'n 40 km te worden teruggereisd naar Luzern voor een optreden in het Casino aldaar. Desondanks werd er, volgens een meegereide (niet nader genoemde) verslaggever van De Stem, *feilloos geconcentreerd en zingt het koor met entrain en overgave* en mochten de zangers een *ovationeel applaus incasseren*.

Bij de afbeeldingen (vlnr): Bergdorp Engelberg, gelegen op zo'n 25 km ten zuiden van het Vierwoudstedenmeer; het aan dit meer gelegen stadhuis en de casino van Luzern

De volgende dag wordt besteed aan een acht uur durende Alpentocht die voor de meeste deelnemers, onbekend als men is met een bergland- schap, onvergetelijk moet zijn geweest (citaat uit '125 jaar KZBM'). Onvoorstelbaar eigenlijk, maar 's avonds werd er nog een concert gegeven in het Casino van Engelberg en leverde het koor (aldus de meegereide verslaggever) opnieuw een *prestatie van formaat. Het kleine, selecte, internationale publiek geniet met volle teugen van het internationale programma, waarin Nederlandse componisten* de boventoon voeren.*

* Het is gissen naar namen en werken, maar goed mogelijk dat destijds *Dance Song* en *Mexican market woman* van Johanna Borderwijk-Roepman zijn uitgevoerd. Deze werken van de hand van een van de zeer weinige vrouwelijke componisten op de BM-repertoirelijst werden namelijk in datzelfde jaar ingestudeerd (zie ook bij hfd. 9 onder 'Vrouwen in een mannenwereld')

De veronderstelde, maar in 1959 zeer waarschijnlijke onbekendheid met hooggebergte leidde destijds tot goedbedoelde, maar thans vermakelijke raadgevingen zoals: *Denk aan stijgen en dalen; bij grote hoogteverschillen mond open, b.v. potlood in de mond nemen; geen vulpen meenemen, want deze loopt leeg in uw zak; Koop geen souvenirs in souvenirwinkels; dat is duur; koopt die in warenhuizen.*

De ten dele nachtelijke terugreis op dag 4 moet zeker ook een vermoeiende aangelegenheid zijn geweest, want: *De 4^e juli vertrekt men om 13.00 uur uit Engelberg richting Breda, waar de volgende dag tegen 11.00 uur wordt aangekomen. Het thuisfront staat met bloemen aan de Haven en dan blijkt dat stemmen na een reis van dik 22 uur niet zoveel geleden hebben, of er kan nog een toast vanaf. Een onvergetelijke reis zit erop.*

1968 | Most

1968 was dus het jaar van *De Praagse Lente*, d.w.z. een periode van politieke liberalisering in Tsjecho-Slowakije, die abrupt werd beëindigd door een inval van het Warschaupact onder leiding van de Sovjet-Unie (bron: Wikipedia). In feite was deze 'lente' waarin de geknechte bevolking kon snuiven aan de westerse cultuur en democratische waarden maar van zeer korte duur, namelijk vanaf begin januari tot 20 augustus van dat jaar. Binnen die tijdspanne was het de *Pěvecký spolek severočeských učitelů* (PSSU), ofwel de 'Zangvereniging van Noord-Boheemse leraren' uit Most in maart evenwel te gast in Breda voor een buitengewoon gastoptreden in Cultureel Centrum De Beyerd (zie bij hfd. 13). Tijdens een tegenbezoek aan Most gaf BM een gevarieerd concert in de grote zaal van verenigingsgebouw van de *Oblastní klub horníků* (OKH) aldaar. De OKH is een nog altijd actieve "regionale mijnwerkersclub die zich richt op het bewaren van de mijnbouwhistorie en het organiseren van activiteiten voor (voormalige) mijnwerkers" (Wikipedia).

In een uitgebreid artikel in Het Stadsblad onder de kop *Met 150 man naar Praag* had men het destijds over "een opmerkelijk en gedurfd initiatief". Aan de reis van 1 t/m 8 juni hing bovendien een prijskaartje van f 12.000,00. Met het oog daarop werd destijds *met enig succes een beroep gedaan op de gemeente, provincie en rijksoverheid*. Als voornaamste argument werd aangevoerd, *dat B.M. als eerste mannenkoor in Nederland een tiendaagse tocht naar Oost-Europa durft te ondernemen*. De reis (waarover nog maandenlang werd nagepraat) was, aldus de kronieken 'muzikaal geslaagd, vermoeiend en bij tijden enerverend'.

In een uitgebreid artikel in Het Stadsblad onder de kop *Met 150 man naar Praag* had men het destijds over "een opmerkelijk en gedurfd initiatief". Aan de reis van 1 t/m 8 juni hing bovendien een prijskaartje van f 12.000,00. Met het oog daarop werd destijds *met enig succes een beroep gedaan op de gemeente, provincie en rijksoverheid*. Als voornaamste argument werd aangevoerd, *dat B.M. als eerste mannenkoor in Nederland een tiendaagse tocht naar Oost-Europa durft te ondernemen*. De reis (waarover nog maandenlang werd nagepraat) was, aldus de kronieken 'muzikaal geslaagd, vermoeiend en bij tijden enerverend'.

Most is een stad in het noordwesten van Tsjechië die midden in een enorm bruinkoolgebied ligt. Vanwege de winning ervan in de Sovjettijd moesten de inwoners gedwongen verhuizen (waarbij veel historisch erfgoed verloren ging), werd het hele gebied afgegraven en de streek berucht vanwege de enorme luchtverontreiniging.

De busreis naar de mijnstad nam (met een overnachting in de Duits-Tsjechische grensplaats Cheb) twee dagen in beslag. Op de dag van aankomst stond er 'gezamenlijk avondeten' met de Boheemse zangers en een (vast zeer gezellig verlopen) *Gemeinschaftsabend* in het OKH-verenigingsgebouw op het programma. Voorafgaand aan het avondconcert op 3 juni vond een officiële ontvangst plaats op het stadhuis, een bezichtiging van de stad, een lunch, een rondrit door het bruinkoolgebied rondom Most en een avondmaaltijd in het clubhuis van de (oud)mijnwerkers. 'Desondanks' werd het dubbelconcert in de met 600 plaatsen uitverkochte grote zaal van dit pand een overwelkend succes met *muzikale verrassingen aan weerszijden*. Een grote verrassing aan Boheemse

zijde was de uitvoering van *Piet Hein* van Fredrik Jan Roeske in een vierstemmige bewerking. Wat BM betreft: *De Bredanaars hadden ook een verrassing in petto in de vorm van een compositie van Martinu: "Stavaju", welke zeer fragiel en zuiver in de eigen landstaal van de gastheren werd gezongen. Daarmee werd een waar enthousiasme losgeslagen. Een langdurig applaus dwong het koor tot een toegift* [citaten 'Van een onzer (wederom meegereide) verslaggevers' in De Stem van 11 juni 1968]. In het betreffende verlag is verder ook sprake van een *hoog muzikaal peil, van raffinement en homogeniteit* en van *de bezielende en perfecte leiding van dirigent Otto Deden, vakkundig aan de vleugel begeleid door Tijn van Eijck*.

Dag 4 stond in het teken van een toeristische tour naar en bezichtiging van het imposante *Kasteel Frýdland*. Maar dat niet alleen, want op de binnenplaats ervan werd het concertprogramma van de vorige avond nog eens dunnetjes overgedaan. Dat wil zeggen dat het talrijke publiek ook hier heeft kunnen genieten van een grote variëteit aan oude, romantische en hedendaagse liederen.

'Oud' (uit de tijd van de Renaissance) was bijvoorbeeld *O sacrum convivium* van Lodovico da Viadna; romantisch het *Wanderers Nachtlid* van Franz Schubert en toentertijd hedendaags het *Lied van de hamer* van dirigent Otto Deden zelf. Uiteraard werd ook hier *Stavaju* ('drinkmaatje') uit volle borst gezongen en vanzelfsprekend viel BM ook hier daarmee een stormachtig applaus ten deel. Volgens een minutieus door de gastheren opgesteld programmaboekje werd deze vast vermoeiende en energerend dag om 22.00 uur besloten met een: *Kleine Erfrischung*

Bij de afbeeldingen: *Kasteel Frýdland*. In aanleg stamt het kasteel (dat thans eigendom is van de overheid) uit 1301. In later eeuwen werd het in renaissancestijl omgebouwd en al in 1801 door de toenmalige eigenaar als museum voor het publiek opengesteld | Generale repetitie in de parktuin van Frýdland met Otto Deden op de bok en Tijn van Eijk achter de vleugel | BM-leden voor de Nederlandse Ambassade met vooraan in het midden toenmalig ambassadeur Mr. C. Jongejans | Noot: Meer over Tijn van Eijk in hfd. 12 onder 'Een Grote-Toren-Pauze-Concert'. In dit sub thema tevens een foto van Otto Deden en solist Wim van Kakerken na afloop van het 3 juni concert in Most.

De volgende ochtend werden de indrukwekkende watervallen nabij *Harrachow* in het Reuzengebergte bezocht en op de laatste dag voor de tweedaagse terugreis stond tot besluit een bezoek aan toen nog allerm minst door toeristen overlopen *Praag* op het programma. Voorafgaand aan de bezichtiging van 'de gouden -werelderfgoed- stad' werd het koor echter eerst op de ambassade ontvangen en *H.M. ambassadeur Mr. C. Jongejans als erelid van de vereniging geïnstalleerd*. Het bezoek aan Praag leverde trouwens een thans niet meer voor te stellen moeilijkheid op: *Bij gebrek aan aantrekkelijke consumptiegoederen komt menigeen voor het probleem te staan, hoe op zinnige wijze zijn kronen aan souvenirs uit te geven.*

Reprise Tsjechisch Concert door Breda's Mannenkoor

Op vrijdag 15 november 1968 zal onder leiding van Otto Deden, de Koninklijke Zangvereniging „Breda's Mannenkoor” in de Stadsschouwburg te Breda (20.15 uur) een herhaling geven van het concert dat op uitnodiging van het Tsjecho-Slowaakse Mannenkoor Pevecke Sdruzent Severoceskyh Ucitelu uit Most begin juni 1968 in Tsjecho-Slowakije met zoveel succes gegeven werd.

Bij de afbeeldingen: Aankondiging van de herhaling van het succesvolle 'Tsjechisch concert' in het Stadsblad van 14 nov. 1968. Hieruit ook het volgende overdenkwaardige citaat: *Het bijzondere van dit concert is wel, dat het onder zo geheel andere omstandigheden plaatsvindt dan de zangers van beide koren hadden mogen verwachten. De dageraad van de bevrijding, waarvan onze Tsjechische vrienden in ons land een voor hen ongekend voorproefje mochten genieten is helaas weer vervlogen.*

Het uitgedunde mannenkoor PSSU na haar allerlaatste concert op 23 april 2016. Het eens zo befaamde, in 1923 opgerichte, mannenkoor werd kort daarna opgeheven. Op haar website is hierover het volgende terug te vinden: *Helaas is het aantal zangers door de aanhoudende geleidelijke daling van het aantal zangers door het stijgende leeftijdsgemiddelde, gebrek aan interesse van de jonge generatie en andere redenen gedaald tot het huidige aantal van 7.* Successen in het verleden bieden kortom voor geen enkel koor een garantie voor de toekomst.

1973 | Celle en Hamburg

In 1973 maakte BM van 1 t/m 3 juni een korte maar krachtige koorreis naar Duitsland om deel te nemen aan een *Internationales Chorkonzert*. De uitnodiging daartoe was dit keer uitgegaan van de *Sängerbund Hamburg*. Boven het verslag in De Stem van 05-06-1973 van de hand van de meegereisde verslaggever Jan Krijn stond in kapitalen: *Breda's Mannenkoor presenteerde subliem visitekaartje*. Volgens Jan stak ook Herr Georg Beck, de voorzitter van de betreffende bond, *zijn bewondering voor de Bredanaars niet onder stoelen of banken* en hij citeert: *Een van de grootste koren die we uitgenodigd hebben, ook een van de beste*. Overige uitgenodigde buitenlandse (van de in totaal 94 deelnemende) koren kwamen uit Noorwegen, Joegoslavië, België, Finland en Rusland.

Vlnr: Hotel Borchers; het Herzogschloss (huidige uiterlijk d.d. 1670) en laatmiddeleeuwse vakwerkhuisen in Celle

Op de dag 1 werd overnacht in het nog altijd bestaande *Hotel Borchers* te Celle, een Middeleeuws stadje ten zuiden van Hamburg. De geplande aankomst alhier was 17.00 uur, waarna er (na de kamerindeling, omkleden in concerttenue en evt. proefzingen - aldus het programmaboekje) om 19.00 uur een kort concert werd gegeven in de tuin van het *Herzogschloss*. Om 20.00 u. volgde een bescheiden maaltijd ("soep - aardappelen met groente en vlees - dessert: aardbeien met slagroom"). Omdat het toenmalig bestuur haar pappenheimers wel kende, werd het dagschema besloten met: 24.00 uur: Avondappèl. Op de tweede dag diende er twee maal opgetreden te worden en wel 's middags op de *Parkbühne im Stadtpark Hamburg* (waar vanaf 1975 jaarlijks de 'Stadtpark Open Air' plaatsvindt) en 's avonds in de concertzaal van het luxueuze *Congrescentrum*. En dat

moet vast een vermoeiende dag zijn geweest, want tussen alle bedrijven door was er ook nog "een stadsronddrit met 2 VVV-hostesses" en na afloop van alle optredens vanaf 21.30 uur een internationaal verbroederingsfeest in het Congrescentrum *dat natuurlijk in een paar andere etablissementen tot in de kleine uurtjes werd voortgezet*. Het muziekfestijn werd op dag 3 besloten met wederom een optreden van 30 minuten op de *Parkbühne*. *Verwonderlijk dat de bijna 70 zangers uit Breda () op die prille zondagmorgen om tien uur toch weer in staat bleken voor zo'n vijfhonderd toehoorders een openluchtconcert te verzorgen* (citaten Jan Krijn). Enfin, om 12.00 was 't 'inpakken en wegwezen' geblazen, om 14.00 u werd nabij Wildeshausen een lunchstop gemaakt, waarna er om 19.00 u nog afsluitende diner was in *Het Kleine Zwaantje*' in het Twentse De Lutte.

Vlnr: Het parkpodium | het (in 1973 geopende) *Congrescentrum* 'waarbij het *Turfschip* (zie bij hfd. 13) verbleekt tot een simpel *patronaatsgebouw*' en de 1500 stoelen tellende concertzaal die tijdens het optreden van o.a. BM nagenoeg was uitverkocht. Op het BM-programma, zoals in heden en verleden te doen gebruikelijk, een keur aan liederen van een variëteit aan componisten, zoals: Robert Pracht, Melchior Brown, Anton Dvorák, Orlando di Lasso en Fred Roeske

BEZOEK BREDA'S MANNENKOOR WAS EEN GRANDIOOS SUCCES

De opvallende kop boven het verslag 'Van onze correspondent' (t.w. Jan Krijn) in Dagblad De Stem van 11 juni 1974

1974 was 'de periode Wim Koch' (zie bij hfd. 5 onder 'Over Straatmuzikanten, Mussenkoor en Havenzangers'). Wim en BM bleken destijds al gauw geen gelukkige combinatie, maar: *Een absoluut hoogtepunt dat jaar vormden de concerten tijdens de Deutsch - Niederländische Kulturtag in Dortmund op 8 en 9 juni. Het avondoptreden in de St. Remigiuskerk wordt een grandioos succes, hetgeen in gelijke mate geldt voor een wat luchtiger concert, dat de volgende morgen in het Westfalenpark gegeven wordt* (citaat uit '125 jaar KZBM').

1974 was ook een jaar uit 'andere tijden, andere zeden', d.w.z. het tijdperk waarin met BM meereizende journalisten voor het schrijven van ooggetuigenverslagen tot 'de zeden' behoorde. En in 1974 was het wederom Jan Krijn die met BM mee op pad toog toen het koor, op uitnodiging van het *Volkschor Dortmund-Mengede*, deel nam aan de 16^e editie van de *Internationalen Kulturtag der Stadt Dortmund*. Dit evenement, waarin de cultuur van wisselende landen centraal staat, wordt nog altijd georganiseerd.

De kerktoeren van de (uit de 13^e eeuw stammende) Evangelische Remigiuskerk in Dortmund – Mengede (foto A. Savin, Wikipedia)

In 1974 stond ons land centraal en had BM dus de eer om de vaderlandse mannenzangcultuur te mogen representeren. Dit deed zij met de uitvoering van o.a. *Bless this house* van May Brahe (zie bij hfd. 9 onder 'Vrouwen in een mannenwereld'), *Litaneï* van Franz Schubert, *Landerkennung* van Edvard Grieg en *Rhapsodie voor blijde mensen* van de toen eigentijdse Nederlandse componist Antoon Maessen (1919-1979). En elk lied was, volgens de getuigenis van Jan, *steeds weer aanleiding voor een stormachtig applaus*. Na afloop van het concert kreeg BM een buffet aangeboden waarbij o.a. de burgemeester van Dortmund, de cultureel attaché van Nederland, de plaatselijke Nederlandse hono-

rair consul, een afvaardiging van de Nederlandse ambassade en een bestuurdersafvaardiging van de deelstaat Noordrijn-Westfalen aanwezig waren. Bij deze gelegenheid kreeg BM veel lof toegezwaaid. De gastheer en voorzitter van het voornoemde (in 1903 opgerichte en eveneens nog actieve) 'Volkschor' zei bijvoorbeeld: *Het bezoek van dit grote koor is voor ons een openbaring geweest*. En niet alleen hij bleek onder de indruk te zijn geweest, want nadien werd ook in een editie van de Dortmunder Zeitung de loftrumpet gestoken onder de vet gedrukte kop: *Breda's Mannenkoor begeisterte*.

Het 'luchtiger concert' de volgende ochtend in het 70 hectare grote *Westfalenpark* vond plaats aan de voet van de *Florianturm*, een 219,3 m hoge uitkijk- en televisietoren *en ook hier kwam de grote klasse van het koor er weer duidelijk uit*. Verder weten we van Jan dat er tijdens de aansluitende lunch in het parkrestaurant vrolijk werd doorgezongen en: *Bij de verschillende stops die onderweg werden gemaakt, werden nummers ten gehore gebracht die goed bij het publiek aansloegen en wel duidelijk maakten dat naast het streven van goede zangprestaties de gezelligheid hoogtij viert bij het Breda's Mannenkoor*.

1981 | Berlijn

Deze bijzondere reis op uitnodiging *Berliner Sängerbund* naar de bakermat van de profane mannenzangcultuur in o.m. West-Europa (zie bij hfd. 2 onder '5 oktober 1865 | Liedertafel Breda's Mannenkoor') haalden we reeds aan in hfd. 14 | 'BM, het visitekaartje van de stad'. Dat men destijds verguld was met deze invitatie t.g.v. het 80-jarige bestaan van deze bond moge blijken uit het volgende citaat: *Laten we tonen dat de West-Duitse Zangersbond een goede keus heeft gedaan om de Koninklijke Zangvereniging Breda's Mannenkoor uit te nodigen om Nederland te vertegenwoordigen op het immense zangfestijn: "Berlin singt mit Europa". Als ambassadeurs van onze stad zullen we verschillende optredens gaan verzorgen, met als absoluut hoogtepunt ons concert op vrijdagavond* (citaat Hans Talboom in het eertijdse verenigingsblad 'Dit zijn goeie berichten' - 3^e jrg./nr. 2).

Het betreffende concert op vrijdagavond 19 juni vond plaats in de concertzaal van de *Hochschule der Künste*. Met werken van Lodovico da Viadana, Zoltán Kodály, Frederik Jan Roeske, Camille Saint-Saëns en **Antoon** Maessen gaf BM voor ca. 1500 toehoorders wederom blijk van vele stijlmarkten thuis te zijn. Behalve BM traden die avond ook het *Steglitzer Kinderchor* en het *Philharmonischer Chor Cluj Napoca* op. *Überragender Chorklang aus Rumänien* stond nadien in de plaatselijke pers te lezen, maar dat dit voortreffelijke koor jaren nadien met BM zou optreden tijdens de 'Night of the proms – Breda concerten' (zie bij hfd. 13 onder 'Chassé Theater') kon destijds natuurlijk niemand bevroeden.

BM voor de ingang van de *Hochschule der Künste*

De dag voordien trad BM 's middags op in het *Käthe Kollwitz Heim*. In dit verzorgingstehuis werden vijftien liederen ten gehore gebracht. Hieronder de koorpremière van *Quattro Cavai* en - tot genoegen van de bewoners – ook het *Kellermeister Weinbrandlied* en *Weinland* van de hand van de Duitse componist Robert Pracht uit de tijd van de Romantiek. Op die 18e juni stonden ook twee officiële begroetingen op het programma. De eerste om 17.00 uur, waarbij BM in *Clubhaus Chuhr* (het clubhuis van de Berliner Sängerbund) werd toegesproken, door een gevolmachtigde van de Duitse regering, en de tweede om 19.30 eveneens in dit clubhuis door afgevaardigden van de bond. *Bij verrassing werd hier het dagelijks bestuur van Breda's Mannenkoor – Hans Talboom, Voorzitter, Jan Willemsen, secretaris en Gerrit Hoosemans – benoemd tot erelid van de Berliner Sängerbund met overhandiging van het bijbehorende eretekens (uit een verslag v/d Koninklijke Nederlandse Zangersbond - KNZB)**

* Noot: In werkelijkheid werden alle leden van de reis-voorbereidingscommissie -Chris Knook, Hans Talboom, Jan Willemsen en Henk van der Maaten onderscheiden | Op de foto vlnr. Chris, Hans en Jan

Bij de afbeelding: BM op het Wannenseestrand voorafgaande aan de tv-opnames v/h openluchtconcert op 20 juni (zie ook hfd. 14 onder 'Van Hilversumsche Draadomroep tot Vanthilt on tour'). De opname werd gemaakt door 'TV Rias Berlin' en 's avonds na het journaal van 20.00 u via *TV Sender Freies Berlin* uitgezonden | Overigens was BM niet het enige koor dat bij dit *Freiluftsingens* optrad.

Zoals te doen gebruikelijk stonden ook op deze buitenlandreis toeristische uitstapjes op het overvolle programma. Op donderdag 18 juni, de dag na aankomst waarop 's middags in het Käthe Kollwitz Heim diende te worden opgetreden, werd in de ochtenduren een rondrit gemaakt langs markante panden in het stadshart, zoals de Rijksdag, de Brandenburger Tor en slot Charlottenburg. Op de dag van het vrijdagavondconcert werd 's morgens een boottocht gemaakt over de Tegelersee, Havelsee en Wannsee én een bezoek gebracht aan

een beschermd natuurgebied op het 'Pauweneiland' in de Wannsee. En na het openlucht optreden op zaterdagochtend was er 's middags (aldus de kronieken) *nog het obligate bezoek aan Oost-Berlijn*. Obligaat (= 'verplicht', 'noodzakelijk', 'onvermijdelijk') was dat bezoek natuurlijk niet echt, maar de onontkoombare confrontatie met - zeg maar- 'de muur' tussen het Vrije Westen en het communistische Oostblok gaf aan deze bijzondere reis iets extra bijzonders.

Bij de afbeeldingen: Grensovergang Helmstedt/Marienborn die in de periode 1945-1990 heeft bestaan | BM-zangers voor 'De Muur' | Militair 'op wacht' op de in Oost-Berlijn gelegen historische Boulevard 'Unter den Linden': De eerste onontkoombare confrontatie was natuurlijk meteen al op de heenreis bij de afgebeelde grenspost met een strenge paspoortcontrole en de doorreis via een smalle corridor tot aan de enclave West-Berlijn (uitstappen, foto's maken, 'n praatje aanknopen: *streng verboden*). Een vrijwillige confrontatie was er ook de volgende ochtend tijdens de stadsbezoek, want: *Uiteraard namen de Bredanaars ook een kijkje over de muur naar de stille, van prikkeldraad, versperringen en landmijnen voorziene voormalige Potsdammerplatz*. Een onvrijwillige blik op de benauwende werkelijkheid dan wel weer tijdens de bootreis op 19 juni: *Bij Pfaueninsel loopt de Oost-Westgrens precies over het water en is de oever gemarkeerd met de muur, uitkijktorens en prikkeldraad*. Over het obligate uitstapje naar Oost-Berlijn zijn geen bijzonderheden teruggevonden. Uit een verslag dat Chris Knook maakte van de voorbereidingsreis in juni 1980 weten we evenwel dat er in die jaren dagelijks excursies naar Oost-Berlijn werden georganiseerd door de Berliner Stadtrundfahrt. *De kosten zijn ca. f 50,- pp. Je passeert dan de muur via de grensovergang Checkpoint Charlie, maar omdat je met een gesloten gezelschap bent gaat dat vrij snel. Het is de moeite en de kosten waard om het contrast tussen Oost en West van zo dicht bij te maken*. Uit zijn verslag in 'Dit zijn Goeie Berichten', 3^e jrg. | nr. 1 ook het volgende tijdsbeeld:

Eenmaal in Oost-Berlijn lijkt het of je in een ander tijdperk bent beland. Het verschil met het westen is enorm. De littekens van de oorlog zijn nog overal te zien, de woonwijken in de buurt van het centrum zien er triest en gehavend uit. Verder wordt het centrum overheerst door enorm lange flatgebouwen. De straten zijn breed en leeg waardoor er een ietwat beklemmende sfeer hangt. De meest indrukwekkende boulevard is Unter den Linden, welke loopt vanaf de Brandenburger Tor (de muur) richting Alexanderplatz. De Alexanderplatz is echter herschapen in een toonbeeld van moderne architectuur (). U moet het allemaal maar eens gaan bekijken, het is beslist de moeite waard.

Jan Krijn was er ditmaal niet bij om verslag te doen van de geleverde zangkwaliteit en van alle gezelligheid die ongetwijfeld ook in Berlijn hoogtij zal hebben gevierd. Uit andere bronnen weten we bijvoorbeeld dat de merentocht met de 'MS Kreuz AS' werd opgevrolijkt door gezang, samen met het Akershus koor uit Noorwegen en het Hans Sachs Chor uit Oostenrijk. Ook werd het grootse Jubelfest der Sanger, waaraan volgens de 'Berliner Morgenpost' 3000 "Nachtigallen" deelnamen, op zaterdagavond besloten met een traditioneel *verbroederingsfeest* waarop de BM-zangers van destijds zich vast niet onbetuigd zullen hebben gelaten. Dit feest vond plaats in een van de toen nog originele Berlijnse Bierstuben, t.w. *Heidekrug - Mariendorf*. Niet verwonderlijk daarom dat een verslag in het officieel orgaan van het Koninklijk Nederlands Zangersverbond (waaraan ook de eerdere citaten zijn ontleend) begint met: *Vermoeid maar erg voldaan zijn de leden van de Koninklijke Zangvereniging Breda's Mannenkoor teruggekeerd van hun vijfdaagse concertreis naar Berlijn*.

Wordt vervolgd met:

03 | Buitenlandreizen in Iustrumjaren

(t.w. naar Wieze, Cork, Parijs, Praag, Wroclaw, Vilnius, Barcelona en Dresden (Meissen, Leipzig))

04 | 'Om de hoek' in de Achterhoek